

*Чуваков Олег Анатолійович,
д.ю.н., професор,
завідувач кафедри кримінального права,
кримінального процесу і криміналістики
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
ORCID ID: 0000-0001-9983-8943*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ДИЛЕМУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У даний час наша держава переживає один із найскладніших і найдраматичніших періодів свого існування. Військова агресія Російської Федерації не лише створює реальну загрозу суверенітету, територіальній цілісності та обороноздатності України, а й кардинальним чином змінює існуючу геополітичну реальність. Така обстановка створює сприятливі умови для стрімкого зростання різних антидержавних проявів, що далеко не сприяють зміцненню безпеки нашої держави та консолідації українського суспільства, а навпаки, посилюють внутрішні протиріччя, чим створює нові загрози основам національної безпеки. Подібні прояви, як правило, можуть виражатися у всіляких несанкціонованих мітингах, акціях протесту, демонстраціях, які організованим чином можуть перерости і в масові заворушення антидержавної спрямованості тощо.

Наявність подібних загроз сприяє прийняттю з боку держави своєчасних і ефективних заходів, спрямованих на системну протидію таким злочинним посяганням на основи національної безпеки України. Відповідно, в контексті існуючих загроз може виникнути надзвичайна потреба у стрімких змінах низки фундаментальних конституційно-правових пріоритетів, які існували раніше та ефективно функціонували у сфері забезпечення національної безпеки. Так, у процесі забезпечення режиму такої безпеки та в надзвичайних умовах, держава змушена шукати шляхи нейтралізації загроз, що виникають, шляхом вибору відповідного вектора їх ефективної нейтралізації з уже існуючого кола взаємовиключних рішень. Отже, в ситуації, що склалася, держава з метою забезпечення своєї безпеки змушена забезпечити її, у тому числі й усупереч існуючим конституційним принципам, що закріплюють непорушність забез-

печення/захисту права і свободи людини і громадянина. Тобто з метою забезпечення ефективного функціонування режиму захисту основ національної безпеки, держава може піти і шляхом застосування вкрай непопулярних серед населення заходів щодо її забезпечення.

У цьому випадку йдеться про так звану доктрину «правової дилеми», існування якої визнано навіть у низці цивілізованих демократичних правових державах. Так, наприклад, німецький дослідник – Ш. Кайлітц, пояснює наявність у теорії кримінального права подібної «дилеми», як таку що виникає за законодавчої спроби визначення кримінально-правових засобів захисту демократії від своїх ворогів: якщо демократична конституційна держава бореться з політичними екстремістами агресивно, вона ліквідує демократичну свободу і, відповідно, самого себе; якщо ж така держава не встановлює обмежень прав екстремістів, то вони ліквідують свободу та, відповідно, демократичну конституційну державу [1, с. 201].

У юридичній науці феномен правової дилеми розглядається як специфічний конфлікт, що виникає між двома чи більше нормативними приписами, правовими принципами чи юридичними рішеннями, при якому дотримання одного положення є неможливим без порушення протилежного, що може призвести до безвихідної ситуації та вибору найбільш прагматичного рішення (за принципом «меншого зла»). Тобто це такий стан речей, при якому відсутнє єдино вірне рішення, а вибір якогось із варіантів потягне за собою несприятливі наслідки чи порушення одного із правових приписів.

Сформована правова ситуація (у менш глобальному розумінні), може розглядатись у контексті аналогії існуючих у кримінальному праві правил інституту крайньої необхідності. Основна відмінність полягає лише в тому, що в даній ситуації держава з метою запобігання збиткам своїм національним інтересам, змушена завдавати шкоди іншим правоохоронним благам. В основі такого положення лежить той самий, що і в «правовій дилемі» принцип заподіяння «меншого зла», коли шкода заподіяна, значно менше запобіганої шкоди.

Однак, беручи до уваги подані положення, слід зазначити, що у кожній із зазначених ситуацій, коли держава приймає подібні рішення, мова може йти виключно про заходи репресивного характеру, де пріоритетне значення мають заходи кримінально-правового впливу, оскільки за такої

«дилеми» інші юридичні інструменти (наприклад, конституційно-правові) видаються вкрай неефективними. Відповідно, може виникнути цілком природне питання, коли і за яких обставин держава має реальне право скористатися відповідним вибором і чи буде такий вибір перебувати у правовому полі?

Як нам здається, для ухвалення державою відповідного рішення необхідне встановлення наявності сукупності, як мінімум двох умов:

1) *Реальне, а не абстрактне виникнення конкретної загрози (загроз) основам національної безпеки України.* Тобто реально виникла/насталася така ситуація, за якої необхідне екстрене здійснення невідкладних правоохоронних або військово-технічних заходів з боку держави і несвоєчасне здійснення яких може заподіяти непоправну шкоду державній безпеці (наприклад, це може призвести до: зниження рівня обороноздатності; повалення конституційного ладу; втрати державного суверенітету, територіальної цілісності або територіальної недоторканності України тощо). Отже, йдеться про наявність реальних підстав для введення невідкладних та екстрених заходів відповідного реагування, коли уповільнення прийняття таких рішень може негативним чином відбитися на рівні/стані безпеки нашої держави, а отже – паралізувати державний механізм оперативного реагування на загрози, що виникли.

2) *Чи відповідають взяті заходи національним інтересам України?* Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України», національні інтереси України – це життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [2]. Відповідно, якщо держава здійснює екстрені, невідкладні заходи, які хоч і мають антиконституційний характер, але здійснюються в парадигмі дотримання національних інтересів, то такі дії слід розглядати, як такі, що відповідають національним інтересам, а отже, сприяють забезпеченню основ національної безпеки України. Або, навпаки, якщо екстрені, невідкладні заходи антиконституційного характеру здійснюються державою всупереч існуючим базовим національним інтересам, або, тим більше, в інтересах інших держав, таку діяльність слід визнати шкідливою та вкрай небезпечною для державної безпеки. Таким чином, беручи до уваги зазначені положення, можна констатувати, що за наявності реальних загроз осно-

вам національної безпеки України, держава має повне право, згідно з представленою доктриною, вжити екстрених і невідкладних заходів щодо локалізації виниклих або таких, що виникають, загроз основам національної безпеки, навіть якщо характер таких заходів, певною мірою, суперечить положенням основного закону.

Поza всякого сумніву, такі надзвичайні заходи можуть призвести до поступового скасування задекларованих на конституційному рівні демократичних інститутів та порушенню існуючого соціально-політичного балансу, а, отже – виникненню та поширенню авторитарно-репресивної ідеології, яка заперечує природні принципи народовладдя [3, с.68]. З іншого боку, відсутність адекватних заходів державного реагування на загрози, що виникають, основам національної безпеки, а також – не своєчасне застосування необхідних заходів кримінально-правової репресії може призвести до встановлення антиконституційного режиму, що згодом може поставити під сумнів подальше існування такої державності, а отже і неминучою її загибелі.

Список використаних джерел:

1. Kailitz S. Politischer Extremismus in der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, GWV Fachverlage GmbH, 2004. 260 s.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 р. №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №31. Ст.241.
3. Чуваков О. А. До питання про кримінально-правову та конституційно-правову охорону основ національної безпеки України. *Юридична Україна*. 2020. №12. С. 65–69.